

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.13

В. Б. Ковальчук

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
завідувач кафедри конституційного та міжнародного права,

А. В. Бучин

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
аспір. кафедри конституційного та міжнародного права

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ ЯК ВЧЕНИЙ ЮРИСТ І ОДИН ІЗ ОСНОВОПОЛОЖНИКІВ НАУКИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

© Ковальчук В. Б., Бучин А. В., 2014

Досліджено особливості становлення державно-правових поглядів видатного українського правознавця В. Старосольського та визначено його внесок у розвиток науки державного права в Україні наприкінці XIX – в першій половині XX століття.

Ключові слова: В. Старосольський, українська політико-правова думка, наука державного права, “конституційна (правова) держава”.

В. Б. Ковальчук, А. В. Бучин

ВЛАДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ КАК УЧЕНЫЙ ЮРИСТ И ОДИН ИЗ ОСНОВАТЕЛЕЙ НАУКИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА В УКРАИНЕ

Исследованы особенности становления государственно-правовых взглядов выдающегося украинского правоведа В. Старосольского и определено его вклад в развитие науки государственного права в Украине в конце XIX – в первой части XX века.

Ключевые слова: В. Старосольський, украинская политико-правовая мысль, наука государственного права, “конституционное (правовое) государство”.

V. B. Kovalchuk, A. V. Buchyn

VOLODYMYR STAROSOLSKYI AS A SCIENTIST LAWYER AND ONE OF FOUNDERS OF SCENCE OF STATE LAW IN UKRAINE

The article deals with the origin of state legal views of famous Ukrainian legist V. Starosolskiy and analyses his contribution to the development of public law science in Ukraine at the end of XIX – at the first half of XX cntury.

Key words: V. Starosolskyi, Ukrainian legal thought, science of state law, “constitutional (legal) state”.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної української юридичної науки значною мірою зумовлюється потребою дослідження та переосмислення багатьох подій і державно-правових явищ

історичного минулого, і в цьому контексті – вивчення теоретичної спадщини вітчизняних науковців та оцінки її впливу на сучасні процеси державотворення і правотворення в Україні. Одним із закономірних наслідків зростання інтересу до особистісного виміру в історії української політико-правової думки стало поступове виведення з цілковитого забуття недоступних для наукових студій у часи існування Радянського Союзу результатів творчої діяльності багатьох визначних українських мислителів кінця XIX – першої половини XX ст.

Так, об'єктом серйозних спроб осмислення з боку сучасних вітчизняних дослідників стала також частина наукової спадщини видатного українського теоретика права та держави, вченого-конституціоналіста, талановитого педагога та адвоката, активного громадсько-політичного діяча, співзасновника та ідеолога студентського руху, січового стрілецтва та української соціал-демократії в Галичині Володимира Старосольського (1878–1942). Особлива цінність та актуальність творчого доробку В. Старосольського в галузі юриспруденції визначається оригінальною самодостатністю розробленого ним на основі синтезу й критичного аналізу провідних теорій західно-європейських та українських дослідників вчення про державу і право, яке відповідає світовому рівню розвитку юридичної науки та практики.

Мета роботи – з'ясувати особливості становлення В. Старосольського як видатного теоретика держави і права, проаналізувати його погляди щодо становлення, розвитку та функціонування держави і права, визначити місце та роль його наукової спадщини в українській юридичній науці.

Стан дослідження. Характеризуючи загальний стан наукового опрацювання окресленої проблематики, зазначимо, що теоретичний пошук здійснювався переважно з ширших за змістом питань, як от дослідження основних напрямків громадсько-політичної, адвокатської та науково-педагогічної діяльності В. Старосольського, особливості його світоглядного становлення та професійного зростання, ключові проблеми політичної концепції вченого, теорії нації та національної держави тощо (В. Темницький, В. Гнатюк, В. Гордієнко, С. Ріпецький, О. Думін, М. Лазарович, З. Зайцева, О. Жерноклеєв, І. Райківський, С. Гломбінський, В. Найдус, У. Старосольська, Ю. Древницький, Т. Огородник, О. Панок, В. Згурська та ін.). Тоді як більшість теоретичних студій В. Старосольського в галузі правознавства, що становлять значну і важливу частину наукової спадщини вченого, залишається фактично не дослідженою. Винятком може бути хіба що аналіз окремих правових концепцій В. Старосольського, проведений львівськими дослідниками П. Стецюком та С. Максимовичем.

Виклад основних положень. Серед видатних творців української політичної та правової думки кінця XIX – першої половини XX ст. постать В. Старосольського викликає особливий інтерес, насамперед з огляду на багатоманітність та глибину проблем, що стали об'єктом його наукових студій, а також їх виняткову зумовленість активною громадською позицією вченого та тісний зв'язок з реаліями тогочасного суспільно-політичного життя. У цьому контексті не менш визначальним є те, що значна частина політико-правових ідей В. Старосольського не втратила своєї прикладної цінності та актуальності й сьогодні.

Тому належне з'ясування та оцінка державно-правових поглядів В. Старосольського, а тим більше осмислення їх як цілісної, структурно-пов'язаної правової концепції вимагають, на нашу думку, врахування усіх реалій, з якими вчений зіткнувся під час становлення його на професійну, викладацьку, громадсько-політичну та наукову дорогу і які мали вирішальний вплив на формування його світогляду.

Так, характеризуючи суспільну, політичну, культурну та економічну ситуацію у Східній Галичині, що в різний час входила до складу Австро-Угорської імперії, ЗУНР та Другої Речі Посполитої, а також в Австрії і Чехословаччині у 1920–1927 рр., де проживав та творив В. Старосольський, доречно звернути увагу на кілька факторів, що їх потрібно вважати ключовими у процесі формування його концептуально-теоретичної спадщини та реалізації основних напрямків

практичної діяльності. По-перше, вже в період “Весни народів” серед прогресивних західноукраїнських мислителів, громадсько-політичних, наукових діячів стало утверджуватися усвідомлення прав та свобод людини та громадянина, поняття народу і значення етнічної території для реалізації права народу на самовизначення. Останнє було визначальним в умовах, коли український народ, землі якого були поділені між Росією та Австро-Угорщиною, не визнавався на державному рівні, і по суті відбувалося його знищення через асиміляцію польським та російським народами. По-друге, цей переламний період в історії пов’язаний із політизацією українського національного руху, утворенням партійно-політичної системи, в середовищі якої висунуто й аргументовано постулат політичної самостійності України [1, с. 31]. І, по-третє, реальний доступ до європейського рівня освіти та науки, який отримали українці в Австрії, відіграв значну роль у становленні цілої когорти культурно-, громадсько-, політично- та науково активних західноукраїнських мислителів, які, своєю чергою, не просто переймали провідні досягнення наукової думки Західної Європи, але часто виступали самостійними творцями оригінальних наукових концепцій, здатних конкурувати із поширеними на той час теоретичними підходами.

Вплив зазначених факторів доповнили соціальне походження та родинне виховання, характер і спрямованість освіти, досвід практичної професійної та політичної діяльності, особисті знайомства.

Життєвий шлях Володимира Старосольського розпочався 8 січня 1878 р. у галицькому містечку Ярославі (нині Польща) в сім’ї Йоахима та Юлії Старосольських – представників давніх заможних міщанських родів. Саме з цим містом, де панувало польське середовище, пов’язаний початковий період його життя – від народження до досягнення зрілого, 18-річного віку, – який включав родинне виховання та здобуття освіти у вищій гімназії. Так, син В. Старосольського Юрій, цілком слушно називаючи цей період роками фізичного та розумового формування батька, серед істотних факторів, які заклали основи його людського зображення в цей час, виділяє місто з його політичним і соціальним змістом; школу народну і гімназію з її навчанням, вихованням і товаришським середовищем; невелику українську громаду; і, врешті те, що йому найближче: його родину [7, с. 19].

Водночас не можна не зауважити істотної прогалини, що була характерною для початку життєвого розвитку В. Старосольського, полягала у відсутності національного виховного спрямування, і яку йому невдовзі вдалося заповнити завдяки самостійному світоглядному пошуку. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли роки навчання на юридичних факультетах Краківського, Львівського та Віденського університетів (1896–1900), поглиблення освітнього рівня в університетах Берліна (1905–1906), Граца (1907) та Гейдельберга (1908, 1911–1912), знайомство та співпраця із багатьма відомими діячами того часу, початок активної громадсько-політичної діяльності (безпосередня участь у національному студентському русі, організації й роботі Української соціал-демократичної партії, товариства “Січових стрільців” тощо), заняття адвокатською практикою. Саме цей період, на нашу думку, став визначальним для утвердження української національної самосвідомості В. Старосольського та формування його майбутніх правових концепцій.

Навчаючись у провідних університетах Австро-Угорщини та Німеччини, В. Старосольський мав можливість глибоко пізнати пануючі у правовій науці кінця XIX – початку XX ст. теоретичні підходи до розуміння державно-правових явищ, які згодом були ним успішно використані у власних правових дослідженнях. Серед основних теорій, з вивчення й критичного осмислення яких починається шлях становлення В. Старосольського як теоретика права, найвпливовішими серед представників юридичної думки як в Австро-Угорщині, так і в Німеччині, були ідеї юридичного позитивізму (О. Конта, Г. Спенсера, Г. Кельзена, Ф. Опенгеймера), природного права (Г. Гроція, Д. Локка, І. Канта, С. Пуфендорфа, П. Гольбаха), історичної (Г. Гуго, Ф. Савіньї, Г. Пухти) та соціологічної (Є. Ерліха) шкіл права. Окрім того, важливо згадати і про особливий вплив на формування наукового світогляду В. Старосольського таких українських дослідників, як М. Драгоманов, Б. Кістяківський, І. Франко, М. Грушевський, С. Дністрянський, вивчення доробку яких сприяло проектуванню його власних досліджень на українські реалії [1, с. 120].

При цьому, не заперечуючи наукову цінність поглядів прихильників різних ідейних напрямків в юриспруденції, В. Старосольський чітко розмежував для себе переваги та недоліки кожного із вищезазначених підходів. Зокрема, розглядаючи проблему “правовости держави” (правовий характер держави – *В. Б. Ковальчук, А. В. Бучин*), вчений наголошує на необхідності протиставлення соціологічного розуміння держави юридичному. Спростовуючи центральну тезу юридичного позитивізму про державний характер усього права, що, на його думку, “є виключно формальною характеристикою, яка не каже нічого про дійсну генезу права, реальні сили, що його породили, про дійсних його творців”, В. Старосольський використовує аргументи соціологічної теорії права для обґрунтування висновку про те, що “творить право суспільство, – частинно послуговуючись для того державою, як своїм органом, частинно без держави і поза нею”. Та навіть за таких умов учений визнає спірність як соціологічного розуміння держави, так і розуміння суспільства в науці [5, с. 155–158].

Так, підтримуючи або заперечуючи погляди тих чи інших мислителів – творців різних наукових концепцій, В. Старосольський поступово формує власну оригінальну систему поглядів на фундаментальні питання розвитку держави і права. Остання являє собою розумний баланс кількох теоретичних підходів до вивчення означеного питання і, долаючи крайнощі кожного з них, спирається на здобутки актуальних і сьогодні теорій праворозуміння: соціологічної, історичної, природно-правової та позитивістської. Водночас не можна не помітити особливе зацікавлення вченого ідеями соціологічної школи права, вирішального впливу яких зазнала основна частина його правових поглядів. Найвдаліше з цього приводу висловився свого часу С. Дністрянський, який, характеризуючи спрямованість наукового пошуку В. Старосольського, підсумував: “Розуміючи важливість методологічних проблем, він шукав їх розв’язків в наукових напрямках модерної доби, в школі неокантіїстів та нормативістів і в змаганню до соціологічного розуміння права та держави з метою знайти свій власний шлях” [4, с. 138].

Проаналізовані особливості формування юридичного світогляду В. Старосольського відіграли істотну роль у визначенні пріоритетів його наукової роботи і знайшли безпосередній вияв у теоретичній спадщині вченого. Про це свідчать вже перші наукові спроби, які припадають на період поглибленого вивчення права в університетах Австро-Угорщини та Німеччини та демонструють серйозний науковий потенціал молодого правознавця: “Реформа похатньої торгівлі в австрійським законодавстві” (Львів, 1901), “Причини до теорії соціології” (Львів, 1904), “Das Majoritätsprinzip (Принцип більшості)” (Відень–Лейпциг, 1916), “Думки про демократію” (Львів, 1916), рецензія на працю Дністрянського С. “Загальна наука права і політики”, реферати “Теорія та історія конституції”, “Держава і право”.

Особливий інтерес представляє написана впродовж наукових студій в Гейдельберзькому університеті ґрунтовна праця “Das Majoritätsprinzip (Принцип більшості)”, яка стала підсумком наполегливого теоретичного пошуку під керівництвом професора Г. Єлінека, видатного німецького спеціаліста з державного права [2, с. 87]. У ній В. Старосольський вперше чітко визначив та обґрунтував зміст одного із центральних понять юридичної науки – “принципу більшості”. Реалізація цього принципу передбачає формування правових відносин у демократичній державі за участю більшості населення за умови гарантування при цьому непорушності основних прав, зокрема меншої його частини. Так був зроблений перший крок на шляху теоретичного обґрунтування важливості розвитку правової держави як держави зі справжньою демократією, де повновладдя більшості поєднується із реальним дотриманням прав меншості. Треба визнати, що цей висновок не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Наступний етап активних наукових досліджень В. Старосольського, результатом яких стала підготовка та видання основної частини фундаментальних праць у галузі юриспруденції, припадає на роки перебування вченого в еміграції у Відні (1920–1927). Зумовлено це насамперед відходом від активного партійно-політичного життя в Галичині після поразки української революції та звернення до наукової та організаційно-педагогічної діяльності, що стали домінуючими в житті В. Старосольського у цей період [1, с. 83]. Він працював в Українському університеті в Кам’янець-Подільському, Таємному університеті у Львові, Вільному університеті у Празі, Українській

господарській академії в Подєбрадах, Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі, де викладав курси політичного та державного права, загального права і політики, історію політичних та соціальних теорій.

Підсумком педагогічної та науково-дослідної роботи В. Старосольського в еміграційний період стали серйозні наукові розробки з проблем держави, права, соціології: “Партія в Чехословацькій Конституції” (Прага, 1923), “Держава і політичне право” (Подєбради, 1924, 1925), “До питання про форми держави” (Львів, 1925), “Методологічна проблема в науці про державу” (Прага, 1925), “Теорія нації” (Відень, 1922). Названі праці розглядають питання, вирішення яких продовжує цікавити сучасну науку та державно-юридичну практику: з’ясування поняття та правової природи політичних партій, основних передумов їх виникнення та розвитку, визначення ролі і місця політичних партій у демократичному суспільстві; дослідження закономірностей еволюції держави і права на різних етапах історичного розвитку, характеристика політико-правової природи модерної – “конституційної (правової) держави” як найвищої форми розвитку інституту держави; визначення критеріїв розмежування монархії та республіки як основних форм держави; обґрунтування власної методологічної концепції в питаннях державознавства, яка передбачає поєднання соціологічного та нормативно-юридичного дослідження у питаннях держави та права тощо.

Характерно, що наукова робота, проведена В. Старосольським, в подальшому була продовженням та доопрацюванням порушеної раніше тематики, що свідчить насамперед про влучність та фундаментальність постановки проблеми дослідження, а також про глибину і концептуальність у формуванні й викладі власних поглядів. Яскраве підтвердження цього знаходимо у працях, написаних (опублікованих) впродовж 1927–1939 рр. після повернення В. Старосольського з еміграції: “Про цінність права” (Львів, 1928), “З боротьби за право” (Львів, 1928), “Політичне право” (Подєбради, 1933, Регенсбург, 1950), ““Криза” конституційної держави” (Подєбради-Прага, 1933), “Держава і право: причинок до проблеми правовости держави” (Львів, 1934), “Соціальна та юридична проблема” (1991).

Так, своєрідною квінтесенцією поглядів В. Старосольського з проблем держави стала одна з найвідоміших та найґрунтовніших праць вченого “Політичне право”, яка була підготовлена ним, як курс лекцій для студентів Української Господарської Академії в Подєбрадах та Українського Вільного Університету в Празі, згодом кілька разів доопрацьовувалася і в кінцевому варіанті побачила світ вже після смерті автора в 1950 р. в Регенсбурзі [6, с. 63]. Основною частиною цієї роботи цілком заслужено вважають дослідження політико-правової природи модерної – “конституційної (правової) держави”, – що за своєю суттю є результатом глибшого систематизованого вивчення порушеної раніше у межах праці “Держава і політичне право” проблематики. Беззаперечно цінність з огляду на актуальність на сучасному етапі українського державотворення являє розроблене В. Старосольським трактування народної суверенності і демократії як форми її здійснення, розподілу властей, системи основних прав людини, що, на його думку, покладені в основу правової держави [6, с. 331].

У тісному зв’язку із запропонованою концепцією правової держави перебуває з’ясування питання про співвідношення держави і права, поняття правовости держави та цінності права, порушене В. Старосольським у працях “Держава і право: причинок до проблеми правовости держави” та “Про цінність права”. Зокрема, визнаючи суспільство основним творцем права, якому належить в останній інстанції вирішення питання правовости держави [5, с. 159], вчений здійснив важливий крок в напрямку розвитку громадянського суспільства.

Отже, навіть оглядовий аналіз праць, які становлять наукову спадщину В. Старосольського у галузі юриспруденції, дає змогу зауважити багатоаспектний характер наукових зацікавлень вченого. Адже, займаючись вивченням загальнотеоретичних питань, він також серйозно цікавився проблемами державного (конституційного) права. Проведені ним ґрунтовні наукові розробки у цій сфері, що стали підсумком викладання курсів державного права у різних вищих навчальних закладах, говорять про В. Старосольського, як про одного з фундаторів науки державного (конституційного) права в Україні поряд із такими авторитетними українськими вченими кінця XIX – початку XX ст., як Б. Кістяківський, С. Дністрянський, Ф. Тарановський, М. Ковалевський, М. Палієнко та ін.

Як бачимо, наукові дослідження В. Старосольського у післяеміграційний період були доволі продуктивними, особливо зважаючи на другорядну роль, яку відігравала науково-педагогічна праця в його житті після повернення у 1928 до Львова та відновлення громадсько-політичної діяльності й активної адвокатської практики в Галичині (так, у 1932–1934 рр. В. Старосольський взяв участь у 31 політичному процесі проти українських патріотів у II Речі Посполитій, чим проявив себе не тільки професійно як адвокат, а й як відомий громадсько-політичний діяч [3, с. 278]).

Власне така послідовність та рішучість у декларуванні й обстоюванні власної позиції щодо українського національного питання як в II Речі Посполитій, так і в СРСР, унеможливили його подальшу громадсько-політичну діяльність з утвердженням радянської влади в Галичині, а згодом зумовили фізичне знищення. Вже у 1939 р. арешт та ув'язнення В. Старосольського поклали край його успішній професійній кар'єрі адвоката, авторитетного політика, а також талановитого вченого і педагога.

Висновки. Вищенаведене дає змогу захувати науковий доробок Володимира Старосольського у галузі юриспруденції до найцінніших надбань української політичної та правової думки кінця XIX – початку XX ст. Погляди вченого на державу і право, сформовані під безпосереднім впливом видатних представників найвпливовіших у Західній Європі наукових шкіл та напрямів, становлять оригінальну, синтетичну, структурно-завершену концепцію з елементами соціальної, позитивістської та природної теорій походження і розвитку держави та права. Саме завдяки використанню такого інтегрованого підходу, В. Старосольському вдається отримати повніше та об'єктивніше бачення багатьох досліджуваних проблем, а також оптимальних шляхів їх вирішення. З огляду на це, розроблена В. Старосольським державно-правова концепція, серцевину якої становлять ідеї конституційної (правової) держави з її невід'ємними постулатами народної суверенності і демократії, принципу поділу влади, системи основних прав людини, має усі шанси стати успішною спробою інтеграції західноєвропейських демократичних цінностей у теорію та практику вітчизняного державо- та правотворення.

1. Древніцький Ю. Р. *Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942) : монографія* / Ю. Древніцький. – Тернопіль : Видавництво ТНПУ імені В. Гнатюка, 2012. – С. 303. 2. Кресіна І. *Свідомість і воля – основа нації* / І. Кресіна // *Розбудова держави*. – 1998. – № 1–2. – С. 85 – 92. 3. Огородник Т. *Участь В. Старосольського у судових політичних процесах проти українців у II Речі Посполитій 1932 – 1934 рр. (за матеріалами газети “Діло”)* / Т. Огородник // *зб. пр. Науково-дослідного центру періодики*. – Вип. 11 // *НАН України, Львівська наукова б-ка ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики / ред. кол. М. М. Романюк (відп. ред.) та ін.* – Львів, 2003. – С. 269 – 279. 4. *Старосольський В., Дністрянський С., Українці – професори права* / В. Старосольський, С. Дністрянський // *Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів*. – Львів, 1934. – С. 126 – 145. 5. *Старосольський В. Держава і право* / В. Старосольський // *Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів*. – Львів, 1934. – С. 146 – 159. 6. *Старосольський В. Політичне право: курс лекцій* / В. Старосольський. – Ч. 14: *Регенсбург-Новий Уль: УТГІ, 1950.* – С. 373. 7. *Старосольський Ю. Шляхами предків* / Ю. Старосольський // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка / ред. У. Старосольської*. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 3 – 115. 8. *Стецюк П. Володимир Старосольський (1878–1942)* / П. Стецюк // *Вибори та демократія*. – 2005. – № 4 (6). – С. 52 – 55.